

Невідоме листування Д. Гордєєва і Б. Руднєва

Загальною потребою сьогодення є не тільки переосмислення історії українського мистецтва. На мистецькому небосхилі, стають відомими деякі факти, які дозволяють по іншому, з нової точки зору осмислити певні мистецькі явища.

Віднайдені нещодавно в особистому архіві відомого українського мистецтвознавства Дмитра Петровича Гордєєва (1889-1968) документи, зміст яких виходить далеко за межі приватного спілкування, набувають фактично рис документа епохи.

Перший лист було відправлено Борисом Кузьмичем Руднєвим (1879-1944) з Лебедина 10 січня 1930 року, а відповідь Д. П. Гордєєва датована 3 листопада того ж року. Отже, що пов'язувало цих двох людей, один з яких уже був професором, дійсним членом Кавказькою історико-археологічного інституту в Тбілісі, керівником харківської секції Київської кафедри мистецтвознавства, а другий – директором історико-краєзнавчого музею ім. Т. Г. Шевченка в провінційному Лебедині? Виявилось, що не тільки наука про мистецтво, але й родинні стосунки. Адже Д. Гордєєв доводився двоюрідним братом Б. Руднєву. Батько Д. Гордєєва – Петро Андрійович закінчивши ветеринарне відділення Петербурзької медико-хірургічної академії у 1880 році переїхав до Харкова, де, до своєї відставки у 1909 році, був професором Харківського ветеринарного інституту.

Шляхи Б. Руднєва і Д. Гордєєва перетнулися у художній студії «Голуба лілія», яку очолював приятель Б. Руднєва Євген Агафонов (1879-1955), відкривши її після закінчення академії мистецтв, де він навчався у І. Рєпіна. Студію відвідували не лише художники, але й починаючі поети, мистецтвознавці, серед яких був і Д. Гордєєв. Один примірник мистецького альманаху, що видавався у студії під одноіменною назвою нам вдалося розшукати у тому ж архіві [1]. Крім фотографій з творів Є. Агафопова, тут вміщено і гравюри, декілька з них належали різцю молодого мистецтвознавця Дмитра Гордєєва. Студія нагадувала мистецькі богемні зібрання кінця XIX – початку XX століть, де панувала атмосфера поезії символістів. Один з відвідувачів студії, П. Оболенський, у листі до завідувача Лебединського художнього музею Д. Ледньова писав 25 квітня 1969 року: «Борис Кузьмич часто приходив у студію, майже кожний сеанс малювання. Він звичайно сидів па дивані, грав на гітарі та брав участь у загальних розмовах студійців. Цікавився мистецтвом

і, в особливості, роботами Є. А. Агафонова, з яким приятелював... Борис Кузьмич був дуже привітною, скромною та симпатичною людиною. Я, як і всі інші студійці, ставився до нього з великою симпатією і повагою» [2].

Студія «Голуба лілія» разом з музеєм красних мистецтв та старожитностей при Харківському університеті, де з 1910 по 1918 рр. Б. Руднев перебував асистентом-фотографом, і сформували естетичні смаки останнього. А лекції з історії мистецтвознавства відомого професора Федора Шміта заклали у Б. Руднева міцні підвалини академічної науки про мистецтво. Про особисте знайомство Б. Руднева з Ф. Шмітом свідчить і той факт, що у вересні 1916 року член-кореспондент Харківського єпархіального церковно-археологічного товариства Б. Руднев разом з дійсними членами цього товариства професором Ф. Шмітом та мистецтвознавцем Д. Гордєєвим виїздив до села Рогань Харківського повіту для обстеження ікони німецької Богоматері. Разом з Д. Гордєєвим Б. Руднев обстежував Миколаївську Трьохсвятительську і Мироносицьку церкви Лебедина. Після таких поїздок деякі мистецькі твори надходили згодом до університетського музею, а від самого Б. Руднева музей придбав колекцію фотографій середньоазіатських килимів, вишивок і тканин.

Д. Гордєєв після закінчення Харківського університету у 1913 році залишається для наукової роботи під орудою професора Ф. Шміта у галузі історії та теорії мистецтв. Одночасно працює охоронцем фондів університетського музею красних мистецтв і старожитностей. Як й інші науковці університету, Д. Гордєєв і Б. Руднев відвідували засідання Харківського історико-філологічного товариства, очолюваного професором М. Сумцовим, який також цікавився питаннями історії мистецтва. На одному з них – 4 березня 1916 року, були присутні О. Білецький, С. Таранушенко, Б. Руднев [3]. З доповіддю виступав Д. Гордєєв. До цього ж часу відносяться експедиції університетських науковців на Кавказ. В цьому факті ми вбачаємо передусім вплив ідей Ф. Шміта про вирішальне значення пам'яток мистецтва Кавказу для давньокиївського мистецтва (особливо – архітектури). Хоча витoki цього явища треба шукати у науковій діяльності попередника Ф. Шміта на кафедрі теорії та історії мистецтв – Є. К. Редіна. Саме при його викладацькій діяльності з'явилися перші дослідження мистецтвознавчого характеру, об'єктом вивчення для яких стають пам'ятки Кавказу Концепція Ф. Шміта набула розвитку у

подальших працях Д. Гордєєва.

Через кілька років керівник кафедри мистецтвознавства у Києві, академік ВУАН Ф. Шміт так характеризував творче обдарування свого учня: «Колишній студент Харківського університету, нині дійсний член Кавказького історико-археологічного інституту Дмитро Петрович Гордєєв є в теперішній час одним із найбільш поважних молодих істориків мистецтва, одним із найенергійніших дослідників художніх пам'яток. При самих несприятливих зовнішніх умовах, Д. П. Гордєєв ось уже кілька років веде самостійну науково-дослідницьку роботу в Грузії, і його праця дала вже блискучі результати» [4].

Наведені рядки написано 9 листопада 1922 року. В цей час Б. Руднєв працює директором історико-красознавчого музею в Лебедині, куди подружжя Руднєвих переїхало з Харкова улітку 1918. Восени того ж року вже працює музей, а через 7 років харківський учений О. Федоровський у листі до київського мистецтвознавця Ф. Ернста називає Лебединський музей «дуже цікавим».

Колекція музею сформувалася в основному в перші революційні роки. Основний масив експонатів – врятовані Б. Руднєвим мистецькі твори, що зберігалися у довоколишніх поміщицьких садибах Капністів, Красовських, Анненкових, Бразоль... Поповнювалася музейна колекція і в 30-ті роки, але, як відомо, саме в цей час починається певна переорієнтація музеїв у бік ідеологічної заангажованості. Від музеїв почали вимагати створення кімнат Леніна, революційного руху тощо. Не стояв осторонь цих процесів і музей у Лебедині, а знайдені два листи у архіві висвітлюють позицію до цих процесів і Б. Руднєва.

Перша ж фраза листа підтверджує, що між Б. Руднєвим і Д. Гордєєвим існувало досить стійке листування: «Ти запитуєш, як я живу – я не тільки тобі, але й собі не можу дати на це точної відповіді. Живу якимсь дивним ненатуральним життям, виконуючи якісь «темпи». Почав службу у музеї і до неї пристьобнули спочатку заняття у Профшколі, яку перейменували у технікум, та ще на мою голову звалилися тракторні курси, де я викладаю після технікуму з 3-ї до 6-ї вечора. І заняття у технікумі і на тракторних курсах все це суцільна фікція – пародія на навчання, так це тобі ймовірно не цікаво – можливо, це щось подібне, що і в Харкові. Зараз багато не встигну написати про своє особисте життя, про самого себе – я звичайно, перетворився у старого. Мене вже ніскільки не коробить, якщо до мене

звертаються – «дідусь»! Але як це не дивно, але у мене є якийсь відчуття, що я повинен начати якийсь нове справжнє життя. Люблю як колись мріяти про те, чого не було і ніколи не буде. Велику мою втіху при моїх похмурих думках доставляє моя донька, звать її Алла. Ще повинен додати, якби не моя дружина, то я пропав би давно. Якщо буде у тебе бажання, то влітку приїзди до нас – будеш пити молоко і буде шинка. Дамо тобі окрему кімнату».

Не менш цікавий і лист Д. Гордєєва до Б. Руднева від 3 листопада 1930 року: «З відомостей Наркомпросу і розповідей Володі та ін. лебединців знаю про Ваші заняття та досягнення по Лебединському музею. Але все тільки у самих загальних рисах. А мені б хотілося знати докладніше. Як Ваші заняття фотографією і чи застосували Ви ці свої таланти до обліку та фіксації пам'ятників Лебединського району, чи підходите до музейної роботи лабораторно і поглибилися в педагогіку? Хотіли б зв'язатися з комітетом по охороні старожитностей тісніше та допомагати йому у виявленні того, що підлягає охороні та вивченню? Як член Бюро я б усіляко це зміг би підтримати. Крім того, у Харкові відкривається тепер і науково-дослідний інститут Матеріальної культури – і тут Ви б могли бути цінним кореспондентом з місця, якщо б побажали. Був би радий також отримати від Вас розповідь і про себе особисто – адже ми не бачилися вже стільки років» [5].

Досить відверті думки Б. Руднева стосовно загальної ситуації у суспільстві не викликають у нас іншого враження, як невдоволення дописувача існуючим режимом. Що ж до Д. Гордєєва, то, посідаючи поважну посаду керівника секції українського мистецтва при кафедрі західноєвропейської культури, будучи представником «чистої» академічної науки, і він скоро зазнає на собі відчутні прояви тоталітаризму. Один з низки масованих ударів припав на збірник «Мистецтвознавство», перший випуск якого вийшов у 1928 році. Але тотальні репресії серед мистецтвознавців починаються на початку 30-х років. Упродовж 1933 року було знищено не тільки історичні установи, започатковані М. Грушевським, але й майже весь кадровий склад школи видатного вченого. Восени цього ж року було розгромлено майже всю секцію кафедри мистецтвознавства, очолювану Степаном Таранушенком і Дмитром Гордєєвим. Після відбуття трирічного ув'язнення у таборах, Д. П. Гордєєв з 1937 року мешкає в Кутаїсі, потім – у Тбілісі, де працює у Державному музеї мистецтв Грузії. Там же й помер...

Зв'язок Б. Руднева з харківськими мистецтвознавцями не переривався. У другій половині 30-х років до Лебедина приїздила науковий співробітник Української картинної галереї, мистецтвознавець, учениця Ф. Шміта Олена Нікольська (1892-1943) – дочка відомого зоолога, академіка О. М. Нікольського. О. Нікольська і Б. Руднев приятелювали ще з часів роботи в університетському музеї красних мистецтв і старовини, де Б. Руднев працював фотографом. Б. Руднев, О. Нікольська і Д. Гордєєв брали участь у наукових експедиціях до Закавказзя від Харківського університету, організованих кафедрою теорії та історії мистецтв, яку очолював професор Ф. Шміт.

Зауваження Д. Гордєєва у другому листі, не було, як виявилось, компліментом. У 30-ті роки директор Лебединського музею організував невеликий актив, який вивчав історію Лебединщини, особисто виступав з лекціями. А перед війною у місцевій газеті опублікував низку статей краєзнавчого характеру [6].

1. Альманах «Голуба лілія» 1911 р. // Центр. держ. архів-музей літератури і мистецтва України. - Ф 208. - Оп. I. - Од. зб. 1471

2. Науковий архів Лебединського художнього музею.

3. Протоколи засідань історико-філологічного товариства від 4 березня 1916 р. // Цент. держ. історичний архів України - Ф. 2017. - Оп. I - Од. зб. 247. - Арк. 2.

4. Центральний державний архів Вищих органів влади і Управління України. - Ф. 166. – Оп. 2 - Од. зб. 1196. - Арк. 129.

5. Листи зберігаються у Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України. – Ф. 208. - Оп. I. - Од. зб. 200 - Арк. 1; Ф 208 – Оп. I. – Од. зб. 98. – Арк. 1 - 2. Вперше опубліковані мовою оригіналу (російською): Побожій С. Борис Руднев «...я повинен почати якесь нове справжнє життя» // Україна. Наука і культура. - К . 1993. - Вип. 26 – 27. - С . 374 - 375.

6, Даний матеріал було виголошено як доповідь 19 листопада 1993 р. у Лебедині на науковому засіданні з нагоди 75-річчя заснування Лебединського художнього музею.

Побожій С. Невідоме листування Д. Гордєєва і Б. Руднева / С. Побожій // Сумська старовина: збірник наук. праць / Сум. держ. ун-т. – Суми, 1996. – С. 28–32.